

Cilt: 4, Sayı: 8, Temmuz 2016 / Volume: 4, Issue: 8, July 2016

RUSYA VE ORYANTALİZM

Russia and Orientalism

İsmail PEHLİVAN*

ÖZ

Bu çalışmada, “Oryantalizm ile Doğu Sorunu” arasında bir ilişki kurulmaya çalışılmıştır. Rusya’nın Avrupa kültür çevresine girişi ve Rusya’da Oryantalist düşüncenin zemin bulması sonrasında ortaya konulan araştırmaların Rusya’nın Asya ve Osmanlı coğrafyasındaki yayılma perspektifinde bir rolünün olup olmadığı ortaya konulmaya çalışılmıştır. Rusya’nın bir siyasal sistem olarak klasik fetih politikaları bir yana, söz konusu Rus Oryantalist çalışmalar ile siyasi yönelimleri arasında bir ilişkinin varlığı konunun temel yaklaşımını oluşturmaktadır. Dolayısıyla Oryantalist faaliyetlerin ilgi alanları ve buna bağlı olarak üretilen entelektüel ürünlerin Rus siyasetine etkileri tartışılmıştır. Bu tartışmaya alt yapı oluşturması açısından öncelikle Oryantalizm ve Doğu Sorunu kavramlarının temel dayanakları tarihsel süreç içinde ortaya konulmaya çalışılmıştır. Rusya’daki sosyo-kültürel ve siyasal dönüşümün ve yeniden yapılanmanın temelinde Batı kaynaklı Oryantalist düşüncenin Rusya’da yeniden üretilmesi ve kurgulanmasının önemli bir rolü olduğu vurgulanmaktadır. Bu çerçevede Rusya’nın politik yönelimleri ile özellikle XIX yüzyılla birlikte hız kazanan oryantalist faaliyetleri arasında bir ilişkinin varlığı sergilenmek istenmiştir. Bu bağlamda Rus oryantalist faaliyetlerinin bir bakıma kısa bir dökümü de ortaya konulmaya çalışılmıştır. Osmanlı-Rus ilişkileri çerçevesinde konuyu ele alırken, iki ülkenin tarihsel konumları ve Batı ile ilişkileri olabildiğince karşılaştırmalı olarak verilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Oryantalizm, Doğu Sorunu, Avrupa, Osmanlı-Rus İlişkileri.

ABSTRACT

This study examines the relationship between the concept of “Orientalism” and “the Eastern Question”. For this purpose, the study looks into the period that followed the entrance of Russia into the European cultural environment following the establishment of the Orientalist literature. This period is considered around the question of whether or not works produced after this era contributed to the Russian

* Yrd. Doç. Dr. Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, ismailpehlivan@kilis.edu.tr

perspective of expansion into the Ottoman lands. This topic is mainly approached from the point of view of the relationship between Russian Orientalistic literature and Russian political intentions, rather than the classical Russian politics of conquest. Thus, the subject matter includes the main areas of interest of the Orientalist activity and the effects of such activity and intellectual production on Russian politics. In order to deal with this problem, first of all the study examines the historical roots and the historical development of the concepts of Orientalism and the Eastern Question. It is underlined that the socio-cultural reproduction and the restructuring of Russia was largely founded on the reproduction and restructuring of Western Orientalist thought. In this framework, a relationship between the political tendencies of Russia and the acceleration in the Orientalist activity that took place in the nineteenth century is established. In this context, the study also attempts a brief survey of Russian Orientalist activities. While looking at Ottoman-Russian relations, a comparative approach is employed taking into account both countries historically, and in terms of their interaction with the West.

Keywords: Orientalism, Eastern Question, Europe, Ottomano-Russia Relations.

Giriş

Bu çalışmada Rusya'nın imparatorluk dönemi fetih politikaları ile Oryantalist felsefe arasında bir bağlantının olup olmadığı tartışılmıştır. XIX. yüzyılda giderek yükselen bir ifade ile dillendirilen *Doğu Sorunu'nun*, bu çağın belirleyici bir olgusu olarak Felsefi Oryantalizmle yakın bir ilişki içinde olduğu söylenebilir. Avrupa tarihinin sosyo-kültürel ve siyasal değişiminde önemli bir araç işlevi gören *Oryantalist* felsefe, Rusya'nın Avrupa kültürüne eklemlenme süreciyle birlikte *Doğu Sorunu* olgusunun Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasal geleceğine endekslenen bir hal aldığı gözlenmektedir.

Rusya'nın, özellikle XVII. yüzyılla birlikte hızlı ve geniş çaplı yürüttüğü fetih siyasetinin, klasik fetih politikalarından, giderek sömürgeci bir niteliğe bürünmesinin nedenselliğini, tarihsel anlamda kendi bulunduğu coğrafyanın kazandırmış olduğu tipik özelliklerinden *başkalaşarak*, Avrupa kültürüne açılma sürecinde aramanın daha doğru olduğu kanısındayız. Osmanlı Devletinin neden sömürgeci bir imparatorluğa dönüşemeyip, Rusya'nın dönüşebildiğinin yanıtı her iki devletin bu tarihsel sürecinin içinde yatmaktadır.

Doğu-Batı kavramlarının anlamlandırılmasının, Oryantalist düşüncenin kurgulanmasında rol oynayıp oynamadığı bu kavramların terminolojik boyutta tartışılmasıyla ortaya konulabilir. Doğunun sosyo-kültürel, etnik, dini, siyasi ve yönetsel boyutlarda irdelenmesinde ve bu yöndeki tartışmalarda, Oryantalist felsefenin, hala önemli bir referans olarak kullanılması konunun özellikle Rusya bağlamında ele alınması gereğine işaret etmektedir (Lunin, 20015: 11).

Bu konuda yapılan çalışmaların ağırlıklı olarak Avrupa bağlamında yürütülmüş olduğu dikkate alınır, özellikle Rusya ve *Oryantalizm* ilişkisi bağlamındaki tartışmaların, azlığına ve yetersizliğine dikkat çekmek gerekir. Avrupa

ve *Oryantalizm* konusu oldukça yoğun bir biçimde irdelenmiş olmakla birlikte, Rusya, çok sınırlı değiniler dışında, genellikle bu tartışmaların dışında tutulmuştur. Bu yaklaşımda Rusya'nın batılılığına ilişkin batı dünyasındaki kuşku önemli bir etkiye sahip görünmektedir. Hem Avrupa siyaseti, hem de Avrupa entelektüel çevresi Rusya'yı coğrafi olduğu kadar kültürel olarak da Asyalı ve Avrupa kültürünün dışında tanımlamaktadır (Н. Я. Данилевский, 1871: 55). Dolayısıyla Rusya'nın Avrupa ile eklemlenme sürecinin tarihselliği, Rusya ve Oryantalizm ilişkisini Osmanlı coğrafyası ile de bağlantılı olduğu için, kavramsal ve siyasal boyutlarıyla gözden geçirmeyi gerektirmektedir.

Kavramsal Olarak Oryantalizm ve Doğu Sorunu İlişkisi

Doğu'nun *Doğu* oluşu ve Batı'nın *Batı* oluşunun her iki coğrafya insanının mekân algısıyla yakından ilişkili olduğu görülüyor. Bu algılama biçimi, öyle anlaşılıyor ki, her iki coğrafyada farklı süreçlerden geçmiş görünmektedir. Batıda ve doğuda mülkiyetin anlamı, sosyoloji, tarih, iktisat, kültür ve siyasi olarak bilim insanlarını yüzyıllardır sosyal biçimlenmelere ilişkin tartışmalara itmiştir. Her iki coğrafyanın algısında, mülkiyete getirilen tanımların üretim yapısı ve üretim ilişkisi (Divitçioğlu, S. 1981: 16-43; Chesneaux vd. 1970: 85, 277-301) kaynaklı kozmogonik tasarımları da yarattığını söylemek mümkündür. Bu durum *sahiplik* ve *aidiyet* kavramlarının anlamlandırma sürecinde görülebilir. İnsanın, üzerinde yaşadığı toprakla olan ilişkisi bu belirlemede etkili olmuştur. Bu belirleme insanın toprağa ne düzeyde bağlı olup olmadığı ile ilgilidir. Toprağa bağlılığın zayıflığı *aidiyet* duygusunu geliştirirken, bu bağım güçlülüğü *sahiplik* duygusunun kaynağını oluşturmuştur. Zira toprağa ilişkin aitlik veya sahiplik düzeyi, her iki coğrafya insanının uhrevi dünyaya ilişkin yorumunun da kaynağını oluşturmuştur. Kozmogonik algının bir yansıması olarak, batının panteonunda çelişkili iki evren göze çarparken*, doğunun panteonunda bütünüyle tanrının egemen olduğu tek bir evrenin varlığı dikkati çekmektedir (Harva, Uno, 2014: 112-133). Bu kozmogonik algının yansıması olarak batı insanı için sahip olunan mülk, dönüştürülen ve

* Asyatik toplumların ve Avrupa toplumlarının antik inanç sistemlerine dikkat çekmek gerek. Avrupa mitolojisinin önemli bir kısmını oluşturan Antik Yunan panteonuna göre tanrılar ve insanlar evreni adeta birbirinden bağımsız iki farklı boyut sergilemektedir. Yunan kozmogonisinde insanlarla tanrılar çoğu zaman birbirine karşıt gibi görünmektedirler. Bu yüzden insanlar dünyevi tutumlarında çoğu zaman tanrılara rağmen bir tutum içinde gibi görünürler. Bu da insanları dünyaya ilişkin tavırlarında belli ölçüde bağımsız davranmaya yöneltmiştir. Birey kavramının oluşumu batıda bu yüzden çok daha gelişkin bir durumdadır. Oysa doğu panteonunda tanrı veya tanrılar (aslında öteden beri tekli bir panteon olduğu söylenebilir) her zaman insanların dünyasına da egemendir ve tanrıların evreni ile insanların evreni bir bütündür ve tartışmasız bir biçimde her iki evrende tanrılara aittir. Kozmogonilerin bu özellikleri her iki coğrafyada mülk algısının farklı gelişiminde belirleyici olmuş görünmektedir. Bu kozmogonik yansımanın batı ve doğudaki üretim biçiminin bir getirisi olduğu da elbette gözlerden kaçmayacaktır. Antik dönemlerin bu farklı algı biçimleri bir yandan batıda Hıristiyanlık düşüncesi içinde, bir yandan da İslam düşüncesi içinde kendini ifade eder durumda görünmektedir. Zira doğu ve batı toplumlarının günümüzde benzer üretim biçimlerine sahip olmakla birlikte yine de toplumsal ilişkilerindeki farklılıklar bu yöndeki kanıtları güçlendirecek nitelikte.

benzeştirilen bir varlık olarak ortaya çıkmakta, doğu insanı için ise ait olunan ve dönüşülen bir yapı olarak ifadesini bulmaktadır. Bu aynı zamanda birey olma olgusunun da temelini oluşturmuştur. Bu yüzden Oryantalist felsefenin psiko-tarihsel kökenini batının bu algısıyla da ilişkilendirmek mümkündür. Batının çözümleyici, tasarlayıcı yeniden tanımlayıcı, kurgulayıcı düşüncüsü, siyasal gelişme sürecinde *Şark'ın* yönetim ve yönetilme sorunu ile ilişkilendirilmekte ve kendisi gibi olmayanın tanımlanma ihtiyacına indirgenmektedir. Sonuçta batı tanımlarken, benzeştirmekte ve kendi iradesinin sonuçları ile tatmin olabileceği bir vurguya ulaşmaktadır. Bu bakımdan Oryantalizm tanımlanırken, Şark hakkında saptamalar yaparak, ona ilişkin görüşleri meşrulaştırarak onu betimleyerek, öğreterek, oraya yerleşerek, onu yöneterek, kısaca Şark'a egemen olmak ve yeniden yapılandırmakla ilgili batının yaratmış olduğu bir biçem olarak karşımıza çıkmaktadır (Said, 1995: 13).

Oryantalist düşünceye göre, Doğu, fatihler çıkarabilir, feth edebilir, uygarlıklara büyük katkılar sunabilir, ancak hiçbir zaman kendi kendini yönetme denilen şeyi kendi talebiyle getiremez (Said, 1995: 43). Yani dönüştüremez ve benzeştiremez (Turner, Bryan S., 2001: 107-127). Bu yüzden *Oryantalizm* bu fatih ulusların, yönetilmesi, şekillendirilmesi işini üstlenmenin ideolojik tasarımı ortaya koymaktadır. Sonuçta bu çatışma bir dönüştürme veya dönüşme üzerine ya da tasarlanan veya tasarlanılan üzerine kurgulanmaktadır (Knight, 2000: 79-82).

Bu felsefi tartışmanın ardından *Şark'ın* siyasal tanımına gelince, *Şark* sadece bir komşu değildir; *Şark*, *Bati'nin* en büyük, en zengin, en eski sömürgelerin ya da sömürgeleştirme hedeflerinin mekânı, kendi uygarlıkları ile dillerinin kaynağı, kültürlerinin rakibi olarak, en derinlikli ve en sık yinelenen “öteki” imgelerinden biridir. Bu yüzden *Bati*, uygarlığının da kaynağı olarak gördüğü *Şark'ı* dönüştürmek, benzeştirmek, yani mülkü haline getirmek için yeniden icat etmek gereğini duymaktadır.

Avrupa merkezli tarih algısının kaynağı olan bu düşünce, Oryantalizm felsefesinin de çıkış noktasını oluşturmaktadır. Oryantalizm, *antik çağdan beri, gönül maceralarının, egzotik varlıkların, akıldan çıkmayan anılarla görünümünün, olağanüstü deneyimlerin yeniden kurgulanmasının bir ürünü olarak*, tamamen Avrupa'nın buluşu olan *Şark* algılaması bağlamında, Avrupa'nın kültür köklerinin yeniden kurgulanması ve yaratılmasının felsefi ifadesi olarak görülmektedir (Said, 1995: 11; Kabbani, 1993: 14-22; Fallmerayer, 2002: 210-237). Batının ve Doğunun alışkanlıklarının, düşüncelerinin ve önyargılarının, doğu ve batı arasında bir sınır olarak varsayılan Güney-Doğu Avrupa ülkelerindeki çarpışmasının bir ürünü olarak da yorumlanabilecek Oryantalizm, bu çatışmanın sonucu olarak *Doğu Sorunu'nun* şekillendirilmesinde ve fiiliyata geçirilmesinde önemli bir ideolojik tasarım olarak işlev görmüştür. Tarihsel olarak, bu sınır boyunda bir tür çarpışma biçiminde doğan, büyüyen ve gelişen *Doğu Sorunu*, Antik dönemlerde Grekler ve Persler arasında, Roma Döneminde, Roma ile büyük Helen monarkları arasında, Ortaçağın başlarında ise İslam güçleriyle Hıristiyan güçleri arasındaki mücadele olarak kendini sergilerken, sonraki yüzyıllarda Haçlılarla devam edegelmiş ve günümüze kadar uzanan bir yankı bırakmıştır.

Doğu Sorunu, bir yandan, “yafes” neslinden bulunan Latinler, Rumlar, Germenler, Anglo-Saksonlar, Slavlar ve Ruslar hasb’el-kader birleşmiş olan Avrupa’yı Hindî nesline mensûb iki büyük şu’be-i ırkı sanki tefrîk için ansızın Hindistan ile Bahr-i Sefid arasından gelmiş olan Mısır akvâmının “Beriyetü’ş-Şâm” Samilerinin Asya-yı Vüstâ Türklerinin üzerlerine savlet ile bunları mahve çalışmışlardır...(Driault, 2003: 32) diye tanımlanmaya çalışılırken, bu sürecin zamanımızda iktisadi bir içerik kazandığı, dolayısıyla birbirine akraba kavim ve milletleri bile birbirlerine saldırtan bir durum aldığı değerlendirilmesi yapılmaktadır (Driault, 2003: 33).

Diğer taraftan benzer bir biçimde *Asya’dan gelen barbar kavimlerin kovuldukları ya da Roma ve Hıristiyan medeniyetini kabul ederek onu yaymak üzere tekrar şarka döndükleri zamandan itibaren mevcut olan bir sorun* olarak görülürken, Ortaçağ’ın başlarından itibaren Hıristiyan kavimlerle Hıristiyan olmayan kavimlerin çatışması olarak da nitelendirilmektedir (Akçura, 1339: 3). Rus tarihçisi Solovyev’in tanımına göre ise zaman ve mekândan ayrı olarak, neredeyse sonsuzluk içinde, insanla ilgili olmaktan çok, doğal ve evrensel bir içerik taşıyan *Doğu Sorunu*, eski zamanlardan beri Avrupa ile Asya’nın çatışmasıdır[†]. Bu çatışmada Avrupa hayat veren denizlerin, Asya ise ölümcül bozkırların etkisini taşımaktadır. İlerici ve batı taraftarı Rus aydınlarının çoğunca kabul edilen bu görüş, neredeyse Hürmüz ile Ehriman’ın çatışmasına kadar dayandırılmaktadır. Rusya’nın *Doğu Sorunu* ile ilişkilmesi ve içinde rol almasının gerekçelendirilmesinde Solovyev, Rusya’nın batılılaşmak için denizlerden yararlanmak için gereken sosyal reformları yapmak ve ihtiyaç duyduğu siyasi dönüşümleri gerçekleştirmek zorunda olduğunu belirtmektedir. Bütün bu tanımlar, XIX. yüzyılla birlikte, öncelikle, *Hıristiyan Avrupa kavimlerinin, Müslüman şark kavimlerini iktisadi ve siyasi nüfuz altına almak amacından doğan tarihi sorunların; ikinci olarak da Avrupa devletlerinin Osmanlı topraklarını çeşitli yollarla ele geçirmek arzularından ve Osmanlı Devleti yönetimi altında yaşayan bazı kavimleri birer bağımsız yönetim haline getirmek istemelerinden kaynaklanan tarihsel sorunların bütünü* olarak ortaya çıkmaktadır (Akçura, 1339: 11).

Doğu Sorunu tarihsel bir sorun olarak tanımlanınca, Oryantalizmin de bu sorunun çözümünün entelektüel alt yapısı olduğu söylenebilir. Bir felsefi düşünüş biçimi olarak Oryantalizmin ortaya çıkış süreci ile tarihsel bir sorun olarak değerlendirilen ve tanımlanan *Doğu Sorunu*’nun tasarımılanması süreci görüldüğü üzere birbiri ile oldukça paralellik göstermektedir.

[†] Solovyev’in bu tezinde dikkat çekici bir nokta şu ki, coğrafi mesafeleri göz önüne almaksızın Rusya’yı Avrupa bünyesinde özellikle de Batı Avrupa bünyesinde değerlendirmesidir. Bozkırda tarihin en eski çağlarından beri mevcut olan bu kavimler arası çatışmalarda, Rusların “Asyalı yıkıcı kavimlere” karşı Avrupa’yı koruma işlevi üstlendiği fikri, XIX. yüzyılda Rus entelektüellerinin Avrupa’ya bakışını oldukça açık bir biçimde ortaya koymaktadır. Bu yaklaşımın bir entegrasyon sürecinin ürünü olduğunu daha I. Petro’nun Rusya’da gerçekleştirmeye çalıştığı “sosyal reformların” içeriğinden görmek mümkündür.

Hem geniş, hem de dar anlamda *Doğu Sorunu* yukarıda da değinildiği üzere, siyasal, iktisadi, kültürel ve sosyal yönleri bakımından, çok eski zamanlardan beri süregelen, kökleri Antik Yunan, Roma, Hıristiyan dünyası, İslamiyet ve Modern çağların sosyo-kültürel ve siyasal çatışmasından kaynaklanan uzun soluklu bir tarihsel süreç olarak Avrupa'nın Osmanlıya ve doğu coğrafyalarına yönelik bir politik açılımı şeklinde de ifade edilebilir.

Rusya'nın Asyahlığı ve Avrupa İlişkileri Çerçevesinde Doğu Sorunu

Doğu ile batı arasında eski çağlardan beri var olan Rus stepleri ile Polonya arasındaki pek fazla değişmeyen çatışmaların mekânı, aynı zamanda kültürel geçişlerin mekânı olarak da dikkati çekmektedir ve sürekli çatışmalı durumundan dolayı *Doğu Avrupa ve Balkanların da dâhil olduğu, Akdeniz ülkeleri arasında derin bir yara izi* olarak durmaktadır (Braudel, 1993: 30-94; Hentch, 1996:77-88). Avrupa'nın kültürel ve iktisadi sınırı sayılan bu bölge Avrupa'nın üzerine inşa edilmiş olduğu ekonomi dünyasının en uç noktasını oluşturmaktadır. Polonya'nın en ucuna denk geldiği bu sınır, tarihsel nedenler dolayısıyla Moskova Knezliği'ni uzun süre dışında tutmuş görünmektedir.

Moskova'nın Avrupa dışında görülmesine karşın dolaylı da olsa çoğu zaman Avrupa iktisadi yapısına açık olmasının getirdiği kültürel ve sosyal dönüşüm onu giderek Avrupalı olmaya doğru sürüklemiştir. Özellikle İngiliz-Rus Ortak ticari girişimi olan *Moscovy Company*'nin Arhangelsk'te yerleşmesi -ki burası Rusya'nın ticari açıdan kuzey-doğuya açılan penceresidir- Rusya'nın Avrupa ekonomi dünyasına girişinin en önemli kapısı olmuştur (Braudel, 1993: 380; Kurat, 1999: 169-170).

XVIII. ve XIX. Yüzyıl, *Doğu Sorunu*'nun, Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'dan aşamalı olarak ortadan kalkışı sırasında oluşan boşluğun doldurulması sürecinde, Avrupa devletleri ile Rusya'nın rekabeti gölgesinde, Rusya ve Türkiye'nin ilişkileri olarak tanımlanmaya başladığı dönem olarak dikkati çekmektedir (Marriott, 1919: 1:). Bu dönemde Habsburglar da sıklıkla sahnedeydiler fakat ender olarak ana unsurdular ama sorunun önemli bir parçasıydılar. Rusya Büyük Petro döneminden, Aleksander I dönemine kadar, *Doğu Sorunu*'nun çözümlenmesi sürecinde en önemli belirleyicilerden biri olarak ortaya çıkmıştır (Marriott, 1919: 6-7).

Doğu ile Batı'nın çatışma sürecinde iktisadi, kültürel, siyasal ve sosyal anlayışların bir tür geçiş sınırı olan Rusya'da, Oryantalizm, Batı'nın Doğu'ya iktidar olma çabasında ikili kimlik yapısıyla Rusya'nın kendine bir yer bulma faaliyeti olarak da ifade edilebilir.

Rusya'nın, oryantalist düşüncenin evrenine girmesi ve bunu kendisine dayanak yaparak bir Avrupalılık kimliği yaratma çabası, onun tarihi algılama ve dünya tarihine bakışında bir değişim yaratma ya da kendine bir yön bulma çabasıyla ilintili görülmektedir. Oryantalist düşüncenin temel yaklaşımlarından biri, Avrupa tarihi ile dünyanın diğer bölgelerindeki ulusların tarihi arasında bir bağ oluşturmanın zorluğudur. Bu bakımdan Avrupa dünyasında uzun süre boyunca evrensel tarih

denilince Batılı toplumların tarihinin anlaşıldığı gözlenmektedir. Oryantalist yaklaşımın Avrupalılar için, kendilerinin anladıkları anlamda, doğu uluslarının hiçbir zaman bir tarihi olmadığı ve dolayısıyla Avrupa'nın kendine özgü tarih inceleme yöntemlerinin Doğu tarihine hiçbir zaman uygulanamayacağı yönündedir (Barthold, 2000: 81; Lunin, 2015: 78-79).

Avrupa'nın kendi tarih algısı içinde, tarihsel olaylara, özellikle de kendi coğrafyası dışındaki alanlara ilişkin tarihsel bakışı açısından "Avrupamerkezli" yaklaşımın gelişme seyri, bu yönüyle oryantalist düşüncenin doğuş süreci ile de bir paralellik göstermektedir. Bu yüzden Doğu tarihine ilişkin bilgilerin yetersizliği ve Avrupalı bilim adamlarının bu yöndeki araştırmalarda takınmış oldukları taraflı tutum bu tarihin anlaşılmasını zorlaştırmıştır (Barthold, 2000: 82; Lunin, 2015: 80-81).

Rusya'nın oryantalist düşünce ile eklenmesi ve Avrupa kültürünün üretmiş olduğu bu düşünceyle dünyayı algılamaya başlaması ve bu bakış açısıyla siyasi, kültürel ve sosyal gelişme yoluna girmesi oldukça uzun soluklu bir sürece dayanır. Bu süreç, Kiev Knezliği döneminden çok daha eski dönemlerden beri, diğer Asyalı kavimlerde olduğu gibi, despotik, yağmacı bir siyasal örgütlenme yapısı ile var olma mücadelesi içinde iken, özellikle Boris Godunov, III. İvan ve sonrasında gelen Büyük Petro'nun güçlü saltanatları döneminde gerçekleştirilen siyasal birlik sayesinde oryantalist algılamının beslediği ideolojik tasarımlarla bu günkü coğrafi şeklini oluşturan fetih hareketlerini gerçekleştirebilmiştir. Özellikle Büyük Petro'nun iktidara gelmesiyle birlikte hızlı ve yoğun bir biçimde gerçekleştirilen Avrupalılaştırma hareketi ve bu harekete bağlı olarak gerçekleştirilen genişleme ve büyüme süreci sınırlarını, doğu'da Sibirya'ya güney'de İran, Hindistan ve Çin sınırlarına kadar ulaştırmıştır (Dmytryshyn, 1985-89: 1700-1797; Andreevskii, 1990: 432); Barthold, 2000: 86-88; Cagnat-Jan, 1990: 108-109).

Rusya'nın sahip olduğu coğrafi konum, onu bir yandan Doğu Avrupa ovasıyla Avrupa'nın göbeğine bağlarken, Asya platosunun batıya uzanan stepleriyle de Orta Asya'ya bağlamaktaydı. Bir takım yaygın anlayışın tersine, Rusya'nın, Almanya ve Fransa gibi Avrupa'nın kurucu bir parçası olduğu, Moğol istilasının Rusya'yı birkaç yüzyıl boyunca uygar Avrupa'dan ayırmış olduğu düşüncesinin doğruluğu tartışmalıdır. Çünkü Rusların Orta Asya halkları ile ilişkileri Avrupa halkları ile ilişkilerinden çok daha eski ve köklüdür.

XVII. yüzyılda bile Avrupa ekonomisi dünyasının sınırları ancak Polonya'nın doğusundan geçmekte ve geniş Moskof ülkesini bu sınırın dışında bırakmaktaydı (Braudel, 1990: 17). Burası bir Avrupalı için dünyanın ucu sayılmaktaydı. Bir İtalyan gezginin 1602'de İran'a giderken, Smolensk'ten itibaren karşılaştığı manzaraya ilişkin gözlemi, Rusya'nın her şeyden daha çok Asya'ya ait olduğu yönündeki yaklaşımı doğrular nitelikte görünmektedir: *Moskof ülkesi geniş ve büyük bir ülke olarak, vahşi, boş ve çalıyla kaplı. Hiçbir şeyin diğer yerlerdeki gibi olduğu gibi görünmediği boş bir ülke. Büyük dükün izni veya geçiş belgesi olmadan gizlice girip çıkmak mümkün değildir, burası nüfuz edilemez bir ülkedir* (Braudel, 1990: 17).

Asya'nın Türkî kavimlerinin ve Moğolların Rusların sosyal ve kültürel yaşamlarında silinmez izler bıraktığı söylenebilir. Nitekim Ruslar daha Moğol istilasından önce hükümdarlarına bir Türk sanı olan "Kağan" diye hitap etmekteydiler. "Rus Kağanı" ifadesi "Rus Knezi" ifadesinden çok önce kullanılmıştır. Bu da yüzyıllarca bu coğrafyada hüküm sürmüş Hazar etkisinin hangi boyutlara ulaştığını göstermektedir (Barthold, 2000: 282; Соловьев, 1890: 260; Brutzkus, 1944: 345-358).

Hıristiyanlık, Musevilik ve İslamiyet'in aynı anda nüfuz yarışı içinde olduğu bu coğrafyadaki kültürel değişim sürecinde doğal olarak bu üç büyük dinin propagandasının izlerini görmek mümkündür. Hıristiyanlık, bu dini nüfuz mücadelesinde, Musevilik ve İslamiyet'ten ayrı olarak ikili bir yapı sergilemiştir. Bu yapısıyla Katoliklik ve Ortodoksluk olarak, batı-doğu ayrımının bir ifadesini sergilediği söylenebilir. Roma İmparatorluğu'nun Doğu ve Batı olarak ayrılmasıyla birlikte Hıristiyanlık içinde doğuyu temsil eden bir inanç yapısı olarak Ortodoksluk, Doğu Roma (Bizans) ile gelişen siyasi ve ticari ilişkilerin etkisiyle IX. ve XII. yüzyıllar arasında bu coğrafyada yayılma göstermiştir. Bizans'ın Rusya üzerindeki siyasi ve kültürel etkisi, Rus toplumunun ve devlet sisteminin kimlik yapısında günümüze kadar uzanan izlerde açıkça görülebilir (Acar, 2004: 28-30; Kurat, 1999: 29-30; Платонов, 1917: 44-48). Rusların Hıristiyanlığı kabulünün öyle sanıldığı gibi Rusya'yı Avrupa kültür eksenine sokan bir etki yaptığını söylemek aslında zor görünmektedir. Asyatik özellikler taşıyan bir toplum olarak, Hıristiyanlığı Bizans üzerinden kabul etmesi, aynı tarihsel dönemde uzun süre Asya kavimlerinin sosyo-kültürel nüfuzu altında bulunması ile de birleşince, Rusya'nın Avrupa kültür çevresine girişini zorlaştıran bir faktör olarak uzun süre bu ülkeyi etkisinde tutmuştur. Diğer taraftan Ortodoksluğun, Hıristiyanlık inancının bir parçası olarak taşıdığı ortak değerler, bu ülkenin Avrupa kültür çevresine girişi için kolaylaştırıcı bir etki de yapmış görünmektedir (Barthold, 2000: 285).

Rusya'nın Avrupa kültürü etkisine girmesi sanıldığı veya iddia edildiği gibi Kiev Knezliği dönemiyle değil, Moskova Knezliği dönemiyle birlikte başlamıştır. Bu çağlarda Rusya'nın Avrupa'ya bakışı ile Osmanlı ve diğer doğulu halkların bakışı arasında bir paralellik göze çarpar. Avrupa'dan gelen kişiler, diğer Asya kavimlerinin adlandırdığı gibi, Rusya'da da "fryazin" (fryag veya frank sözcüğünden türetilme), Frenk şeklinde ifade edilmekteydiler (Платонов, 1917: 97). Rus ve Asya kavimlerinin idari ve sosyal örgütlenme biçimlerinde de önemli ölçüde benzerlikler göze çarpmaktadır. Örneğin; Rus toplumunda mülkiyet biçimi olarak, bireysel mülkiyetin çok sınırlı olduğu veya tam anlamıyla geçerli olmadığı bir yapı arz ettiğini söylemek mümkün. Tıpkı Osmanlı ve Osmanlı öncesi Türk toplumlarında olduğu gibi toprak mülkiyeti miri sistemin benzeri bir yapıya göre belirlenmekteydi. Pomeste adı verilen bu sistem Selçuklu ve Osmanlılardaki Timar sistemini andırmaktadır. Rus toprak sistemi pomestede aristokratların topraklardan yararlandırılması karşılığı olarak Knez'in ordusu için gereken askerin temin edilmesi esası vardı (Acar, 2004: 61-62).

Avrupa ile ilişkiler açısından, Moskova Knezliği'nin, bağımsızlığını elde ettiği III. İvan (1453-1505) döneminde Fioraventi gibi Batı Avrupalı bilgin ve

sanatçıların çok yoğun olmamakla birlikte Rusya'nın hizmetine girmeye başladığı görülmektedir (Barthold, 2000: 290). Batı da Litvanya ve Polonya gibi güçlü komşularıyla mücadele içindeyken III. İvan çevresindeki Macar, Venedik, Osmanlı ve Danimarka gibi ülkelerle dostluk ve ittifak arayışları içinde olduğu görülmektedir. Rusya'nın bu çabası aynı zamanda batı ülkelerinin kültürleriyle ilişkiye girme sürecinin de başlangıcını oluşturmaktadır. Bu süreç Büyük Petro dönemine gelindiğinde daha da hızlanmıştır.

Aslında bir kara devleti olarak kurulan Rusya, uzun bir mücadele süreci sonrasında denize ulaşmasıyla birlikte, temel yayılma siyasetini dört büyük denize doğru yöneltmişti. Rusya'nın öteden beri gerçekleşmesi için çabaladığı bu siyasette Akdeniz en eski ve en önemli yayılma alanı olarak, Bizansla kurmuş olduğu dini duygusal ilişkisi yüzünden öteden beri *Bizanten* bir karakter taşımaktaydı (Tukin, 1999: 38-39).

Rusya'nın Oryantalizmi

Rusya'nın doğu-batı ikilemini ortaya koyması açısından Bizans'ın Türk tehdidi karşısında 1422'de Katolik Roma ile Ortodoks Bizans arasında oluşturmaya çalıştığı ittifak sırasında sergilediği tutum üzerinde durulmaya değerdir. Ayrıca aradan çok geçmeden, İstanbul'un 1453 yılında fethi üzerine ailesiyle birlikte İtalya'ya kaçan Mora Despotu Thomas'ın kızının Papa tarafından Osmanlı Devletine karşı bir ittifak geliştirmek amacıyla Moskova Knezi III. İvan'la evlendirmesi, ancak bu evlilikten beklediği siyasi desteğin Rusya tarafından Katolik dünyasına verilmemesi (Kurat, 1999: 123; Платонов, 1917: 44-48; Uzunçarşılı, 1988: 475) tam tersine Ortodoksluğun öteden beri merkezi durumundaki "Bizans" düşüncesinin Sofya ile birlikte Rusya'ya geçmesi, siyasi nedenler bir yana, bir başka açıdan Rusya'nın doğu-batı eksenindeki yerini ortaya koyan gösterge olarak değerlendirmek mümkündür.

III. İvan'ın saltanatıyla birlikte giderek hızlanan bir şekilde Avrupa kültürünün etkisine girmeye başlayan Rusya, hem Batı Avrupa ile hem de Osmanlı İmparatorluğu ile siyasi ilişkiler kurmaya başlamıştır (Kurat, 1999: 122; Kuzucu, 2013:25). Batı Avrupa devletleri ile siyasal bir çatışma şeklinde gerçekleşen bu ilişkiler süreci, XVI. yüzyılın sonlarına kadar Osmanlı Devleti ile diplomatik çerçevede bir ittifak arayışı ile sürmüştür (Kuzucu, 2016: 64). Öncelikle Osmanlı Devleti'nin Rusya karşısındaki siyasal gücü ve diğer taraftan Osmanlı Devleti ile hem doğrudan sınırdaş olmaması, hem de Rusya ekonomisi için önemli bir pazar olması bu ilişkinin biçimini belirlemiştir. Çünkü bu dönemde Rus ticareti, ağırlıklı olarak, Osmanlı egemenliğindeki Don nehri bağlantılı olarak yalnızca Osmanlı gemileri tarafından Azak Denizi aracılığıyla kurulmaktaydı[‡] (İnalçık, 1948: 369-370). Dolayısıyla Rusya'nın Orta Asya üzerinden doğu ile ticaret yollarını geliştirme çabası 1552'de Kazan'ın 1556'da da Astrahan'ın alınması ile bu bölgede Osmanlı-Rus iktisadi rekabetine dönüşmüştür (Braudel, 1993: 382; İnalçık, 1948: 349-398).

[‡] Rusya'nın Osmanlı Devleti ile ilk ilişkilerinin doğrudan doğruya Rusya'nın Karadeniz'deki ticari faaliyetlerinin güvenliğine ile ilgili olması, üstelik Osmanlı Devleti'nin Rus ticaretinin en önemli pazarı olduğunu da ifade etmek gerekir.

Rusya ve Ruslar bu tarihi süreç içinde giderek Doğulu olmaktan Batılı olmaya doğru bir dönüşüm seyri izlerken, III. İvan dönemi ve sonrasında uzun bir süre daha sosyal ve kültürel yönelimi bakımından ağırlıklı olarak Orta Asya'ya dönük bir ülke konumundadır. Bu dönem, siyasi gerekçelerin yanı sıra, batı kültürünün etkisi altında söz konusu siyasi gerekçeleri şekillendiren entelektüel yaklaşımların da yavaş yavaş ortaya çıktığı bir dönem olarak görülebilir.

Esas itibarıyla doğulu bir toplum olan Rusların, Avrupa kültürüne eklenmesi kültürel, dini ve sosyal değişim sürecinin uzun soluklu bir sonucudur. Dolayısıyla, coğrafi konum nedeniyle uzun süre üç dini inanışın propagandasına açık kaldığını bu coğrafyalardaki inanç bakiyelerine bakarak söylemek mümkündür. Rusya'nın Avrupa kültür ve iktisat dünyasına dahil olma sürecinde, dinsel tartışmaların yanı sıra aynı dönemlerde sınırlı olmakla birlikte, giderek artan bir ivme ile gelişen, Avrupa ülkeleri ile olan ticari ilişkilerinin önemli bir rolü olduğu ifade edilebilir. Özellikle 1569 İngiliz-Rus Ticaret Antlaşması Avrupa ile ticari ilişkilerin canlanmasında belirleyici olmuştur. Rusya bu ticaret antlaşmasıyla batıya doğru bir ticari açılım sürecine girerken, bu gelişme aynı zamanda bilimsel teknik yeniliklerin, modern askeri teknolojinin bilimsel gelişme sonuçlarının ve her şeyden de önemlisi Avrupa kültür birikiminin Rusya'ya girişine giderek artan bir şekilde olanak sağlamıştır. Bu sürecin getirdiği kültürel ve siyasal yeniden yapılanma, bir süre sonra Rusya'nın öteden beri gerçekleştirme çabasında olduğu Sibiry ve Orta Asya'ya yönelik fetih hareketlerini de hızlandıran bir sürece yol açmıştır (Kurat, 1999: 170; Braudel, 1993: 382).

Bu sosyo-kültürel değişimin bir sonucu olarak, Batı Avrupa kültürünün etkisi ile Rusya öteden beri ilişki içinde olduğu, Orta Asya ve Doğu halklarına farklı bir pencereden, Avrupa kültüründen esinlendiği Oryantalist bir pencereden bakmaya başlıyordu. Dönemin Rus elitleri ve entelektüelleri, yönetimin siyasi stratejileri doğrultusunda Orta Asya ve Doğu halklarına, Oryantalist bir açıdan yaklaşmayı ve bu yaklaşımın uzantısı olarak onları yeniden anlamlandırma çabalarına girmeye başlamışlardı. İşte bu yeniden anlamlandırma, Oryantalizmin de köklerinin saklı olduğu Avrupamerkezli tarih algısının bir ürünü olarak doğuya ilişkin eserlerin doğmasına aracılık etmiştir.

XVI. yüzyıla kadar Rusya ile Orta Asya ve Doğu halkları (Peçenekler, Kıpçaklar, Hazarlar, Kırğızlar, Tatarlar vb.) arasında öteden beri süregelen çeşitli ilişki biçimleri mevcut bulunmaktaydı (Yakubovski, 1954: 207-226). Bu dönemlerde ve öncesinde yapılan entelektüel çalışmalar henüz oryantalist felsefenin söylemine kavuşmadığı gibi, tıpkı diğer doğu toplumlarındaki entelektüel ürünlerin niteliğinden farklılık göstermemekteydi (Grousset, 1980: 498-499).

Çünkü bu konulardaki çalışmalar önceleri hemen hemen bütün ülkelerde olduğu gibi daha çok seyyahların ve hacıların dini seferlerinin gözlemlerine dayalı ürünler olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Ancak bu ürünler zaman ilerledikçe Oryantalist düşüncenin beslediği ideolojik çerçevede daha sistematik eserlere

dönüşecektir[§]. Nitekim 1200 yıllarında Novgorod başpiskoposu Antoine “her şeyden önce Ayasofya’nın ve içindeki kutsal emanetlerin önünde tapınmak için Rus ovalarını aşarak uzun bir yolculuk yapmış bu yolculuğunu anlattığı seyahatnamesinde “Ayasofya’daki ayınlerin ihtişamı ve mabedin işlemelerindeki lüks karşısında gözlerinin kamaştığını” söylemekteydi. Bu dönemin ürünlerinde seyahat edilen, gözlemlenen ve incelenen ülkelere, toplumlara ve bu ülkelerin sosyo-politik ve kültürel niteliklerine ilişkin henüz gözlem veya değerlendirmelere pek rastlanılmamaktadır (Ebersolt, 1999: 29). 1350 yılına doğru Novgorodlu seyyah Etienne ve çağdaşları olan Ruslar seyahatnamelerinde bıkmadan usanmadan kutsal emanetleri ve “din ulularının” resimlerini birer birer sayıp anlatmışlardır. XIV. ve XV. yüzyıllarda kutsal yerlerde hac görevini yerine getirmek amacıyla kuzeyin büyük ovalarından yola çıkan bu slav seyyahlar “Tsargrad”da mola veriyorlar ve oradan da Filistin’e ulaşmadan önce Selanik’e ve kutsal dağ olan Mont-Athos^{**},a doğru yola çıkıyorlardı (Ebersolt, 1999: 34). Yine 1452–1453 yıllarında Konstantinopolis’te bulunan Nestor-İskender adındaki bir Rus, şehrin kuruluşunun ve kendi ifadesiyle “Yeni Roma”nın Türkler tarafından zapt edilmişinin öyküsünü anlatmaktaydılar (Ebersolt, 1999: 51).

Pek çok Avrupa ülkesinde olduğu gibi, XVIII. yüzyıldan itibaren Rusya’da da Oryantalizm konusuna ilginin arttığını görüyoruz. Özellikle XIX. yüzyıla birlikte bu alanda oldukça önemli eserler ortaya konulmaya başlanmıştır. XVIII. yüzyıla kadar Astrahan, Rusya’nın İran ve Orta Asya ile diplomatik ve ticari ilişkilerinin merkezi olmuştur (Barthold, 2000: 296). XVII. yüzyılın ortalarına gelindiğinde coğrafi kavramlar daha da netleşmeye başlamış, Orta Asya’ya gönderilen elçiler yeni bir görev almışlardı; bu Hindistan’a giden ticaret yolları hakkında bilgi toplamaktı.

Büyük Petro’nun tahta çıkmasıyla birlikte Rusya’nın Uzak Doğu ve İslam dünyasıyla ilişkilerinde yeni bir dönem başlamıştır. XVII. yüzyıldan miras alınan siyasi ve ticari sorunlar onun döneminde daha büyük bir açıklıkla ortaya konulmaya çalışılmış, buna bağlı olarak Doğu araştırmaları alanındaki bilimsel nitelikli ilk Rus çalışmaları da bu dönemde gerçekleştirilmiştir. Petro 1722’de İran’a giderken Boulgar kentini gezmiş, kalıntıların korunması için tedbirler almış ve tercümanlarına Tatar ve Ermeni dillerinde yazılmış yazıtları kopyalayıp tercüme etmelerini

[§] Oryantalist felsefenin Şarka hayranlıkla başladığı ve bu hayranlığın uyandırdığı merakın bir ürünü olarak, doğuyu yeniden kurgulamaya yönelmesi şeklinde geliştiği düşünülürse, başlangıçtaki bu hayranlık tavrını hemen hemen bütün Batı Avrupa seyyahlarının eserlerinde görmek mümkündür. Ayrıntılı gözlemler için Bkz. Pardoe, Miss, (Çev. Banu Büyükkal), *Şehirlerin Ecesi İstanbul, Bir Leydinin Gözüyle 19. Yüzyılda Osmanlı Yaşamı*, Kitapyayınevi, İstanbul, 2004; Tournefort, Joseph de, (Çev. Ali Berktay-Teoman Tunçdoğan, Editör: Stefanos Yaresimos), *Tournefort Seyahatnamesi*, Kitapyayınevi, İstanbul, 2005; Fallmerayer, Jakob Philip, (Çev. Hüseyin Salihoğlu), *Doğu’dan Fragmanlar*, İmge Kitabevi, Ankara, 2002.

^{**} Selanik’in güneydoğusunda kutsal olduğu kabul edilen bir dağ. Türkçe’deki adıyla Aynaroz Dağı.

Rusya ve Oryantalizm / İsmail Pehlivan

emretmiştir. Bu seferin sonunda önemli sayıda Şark elyazmaları koleksiyonu oluşturulmuş ve daha sonra Petersburg'a getirtilmiştir (Barthold, 2000: 331).

XVI. yüzyıl başlarında Batı Avrupa'da ortaya çıkan Rönesans ve Reform hareketlerinin ivme kazandırdığı sanat ve bilim alanındaki ilerleme Rusya'da da çok geçmeden etkilerini hissettirmiştir. Boris Godunov saltanatıyla birlikte çarın kültür sever kişiliğine bağlı olarak bu alanda bir takım gelişmeler ortaya çıkmıştır. Bu gelişmelerin ardından 1587 ile 1594 yılları arasında Rusya'da ilk topografik incelemeler gerçekleştirilmiştir. Bu incelemelerden elde edilen verilerle yazılan *Книга Большого Чертежа* (Büyük Çizgiler Kitabı) Fedor İvanoviç döneminde yazıldığı tahmin edilen en eski "Rusya Coğrafyası" kitabıdır (Kurat, 1999: 192).

XVII. yüzyılda temelleri atılan Rusya'nın kültürel değişimi ve Avrupa kültür dairesine giriş süreci, XVIII. Yüzyılda Büyük Petro'nunu kararlı tutumuyla hız kazanmıştır. Büyük Petro tarafından "Rusya'nın Avrupalılaştırılması" hareketi olarak yürütülen bu değişim ve dönüşüm süreci, aynı zamanda "Bizans Ortodoks Kültürü"nü ve siyasi kalıtının mirasçılığını üstlenmesiyle de yeni bir anlam kazanmıştır (Kurat, 1999: 239).

Rusya'nın Avrupa kültürü ile eklemlenmesi, bir diğer yönüyle de Oryantalist düşüncenin Rusya'da yerleşmesinin öyküsüdür. Dolayısıyla bu süreç Rusya'nın öteden beri mevcut yapısından *başkalaşarak*, kendisinin de ait olduğu coğrafyada diğer toplumlara, siyasal sistemlere ve ülkelere karşı "öteki" algısıyla bakışının kaynağını oluşturmuştur. Tarihinin belli bir döneminden sonra hızlı ve etkili bir kültürel değişim ve dönüşüm süreci yaşayan Rusya'nın, dünya sahnesine çıktıktan sonra, büyümesinin ve güçlenmesinin altında bu kültürel değişimi ve söz konusu dönüşüm sürecinin yön verdiği iktisadi-ticari yapılanmayı görmek mümkündür.

SONUÇ

Rusya'nın yükselme dönemi ile birlikte gerek Orta Asya'ya gerekse Osmanlı İmparatorluğu'na yönelik siyasal ve entelektüel bakışında tam da oryantalist felsefe ile hareket ettiğini söylemek gerekir. Makalemizin kapsamı içinde de sık sık ifade edildiği üzere, Rusya'nın fetih politikaları çoğu zaman doğu halklarının tarihine, kültürüne, diline, siyasal yapısına, etnolojisine, coğrafyasına ve daha pek çok alanlarına dönük entelektüel seferberlikle at başı gittiği ifade edilebilir.

Avrupa oryantalizminin bir uzantısı olarak gelişen Rus oryantalizmini Rusya'nın sömürgeci ve emperyal siyasetindeki gelişmeleri de göz önüne aldığımız da esas olarak Rusya'nın *batılılaşma* problemi ile birlikte ele almak gerekmektedir. Rusya'nın tarih sahnesine çıkışından Bolşevik Devrimi'ne kadar geçen süreçteki gelişimi aslında aynı zamanda bir batılılaşma serüveni olarak da görülmelidir.

Doğrusunu söylemek gerekirse Asya steplerinden batıya yönelen tarihteki hemen her ulusta her kavimde olduğu gibi –ki buna Türklerin tarihsel seyrini de dahil edebiliriz- Rusların da kaçınılmaz yöneliminin batı ve denizleri olduğunu söylemek gerekir. Bu yüzden tarih boyunca uygarlıkların esas olarak kümelenedikleri Akdeniz ve çevresi her zaman çekim merkezi olmak durumunda kalmıştır. Buralara

ulaşmanın ve buralarda varlık göstermenin kaçınılmaz gerekliliği kendisini, bir kabuk değiştirme, içerik değiştirme, dahası, zihniyet değiştirme olarak dayatmıştır. Bu açıdan bütün bu kabuk değiştirme, başkalaşma, içerik veya zihniyet değiştirme arzularına ve çabalarına karşın bu sürecin hiç de kolay olmadığı, bu konuda ne kadar başarılı olunursa olunsun Akdeniz kültür ve uygarlık çevresinin hiç de kendi hinterlandında ortaya çıkan kendisiyle aynılaşıma kendisine benzeme girişimlerini kolayına kabul etmediğinin gözlenmesi gerekir. Bu durumun muhtemeldir ki, tartışılabilir pek çok sebebi olmakla birlikte, uygarlığın nihai liderliğini elinde tutma, bunu başkalarına veya yeniden doğuya kaptırmama gayretlerinin de bu sebeplere dahil edilmesi mümkündür.

Bu açıdan Rusya batılılaşma sürecinde toplumsal, iktisadi ve kültürel olarak başarılı olsa da siyasal geleneği ve kültürü açısından batının her zaman kuşkusunu çekmiştir. Aynı zamanda sosyolojik yapısının da bu kuşkunun oluşmasında payı olduğunu söylemek gerekir. Benzer durumu günümüz doğu-batı ilişkileri genelinde de gözlemek mümkündür. Bu yüzden Avrupa hiç bir zaman ne Türkleri, ne de Rusları bütün batılılaşma çabalarına karşın batılı kültürün ve batı uygarlığının dahilinde görmediğini söylemek mümkündür.

Tarihsel olarak sömürgeciliğin emperyalizme evrildiği ve emperyalizmden de yeni-sömürgeciliğe doğru yeni sıçramaların gerçekleştirilmeye çalışıldığı ve zaman zaman oryantlizmin yeni versiyonlarla özellikle doğuya yöneldiği çağımızda, oryantlizm okumalarının yalnızca batı ile sınırlı kalmaması gerektiğinin önemi açıktır. Batı, Rusya, Türkiye, Orta Asya ilişkilerinin biçimlenmesinde aydınlatıcı bir boyutu da olan Oryantalist düşüncenin günümüz gelişmeleri karşısında hala önemini koruduğunu hala tartışmaların odağında olduğu söylemek mümkündür. Bu açıdan özellikle Rusya ve Oryantalizm, Oryantalizm ve Türkiye veya Oryantalizm ile doğu ilişkisi bu konulardaki entelektüel çalışmaların daha da derinleştirilmesi gereğini düşündürmektedir.

KAYNAKÇA

- ACAR, K. (2004). *Başlangıçtan 1917 Bolşevik Devrimi'ne Kadar Rusya Tarihi*, İstanbul: Nobel Yayınları.
- AKÇURA, Y. (1339). *Şark Mes'alesi*, İstanbul: Erkan-ı Harbiye Mektebi Matbaası.
- ANDREEVSKİİ, E. (1990). *Ansiklopedičeskii Slovar*, Moskova. Terra: İzdateli F.A. Brokgauz (Leiptsig), St. Petersburg; I.A.
- BARTHOLD, V. V. (2000). *Asya'nın Keşfi, Rusya'da ve Avrupa'da Şarkiyatçılığın Tarihi*. (Çev:Kaya Bayraktar, Ayşe Meral). İstanbul: Yöneliş Yayınları.
- BARUDEL, F. (1993). *Maddi Uygarlık ve Kapitalizm, XV-XVII. Yüzyıllar, Dünyanın Zamanları*, Cilt: III. (Çev.: Mehmet Ali Kılıçbay) İstanbul: Gece Yayınları.
- BRAUDEL, F. (1993). *II. Philip Döneminde Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*, Cilt: 2. (Çev: Mehmet Ali Kılıçbay). Ankara: İmge Kitabevi.

Rusya ve Oryantalizm / İsmail Pehlivan

- BRUTZKUS, J. (1944). Eski Kiev'in Türk Hazar Menşei. (Çev: İ. Berke, Halil İnalçık). *AÜDTCF Dergisi*, C: IV, Sayı 3, 348-358, Ankara.
- CAGNAT, Rene-Jan, Michel. (1990). *İmparatorluklar Beşiği, SSCB, Çin ve İslam Arasında Orta asya'nın Yazgısı*. (Çev: Erden Akbulut-T. Ahmet Şensılay). İstanbul: Alan Yayıncılık.
- CHESNEAUX-Varga-Lichteim vd. (1970). *Asya Tipi Üretim Tarzı*. (Çev: İrvem Keskinoglu). İstanbul: Ant Yayınları.
- DİVİTÇİOĞLU, S. (1981). *Asya Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplumunu*. Kırklareli: Ar Yayın Dağıtım.
- DMYTRYSHYN, B. (1989). *To Siberia and Russian America: Three Centuries of Russian Eastward Espansion*. Portland: Oregon Historical Society Press.
- DRIÁULT, E. de. (2003). *Şark Mes'alesi, Bidayet-i Zuhurundan Zamanımıza Kadar*. (Çev: Nafiz, Yay. Haz: Emine Erdoğan). Ankara: Berikan Elektronik Basım Yayım.
- EBERSOLT, J. (1999). *Bizans İstanbulu ve Doğu Seyyahları*. (Çev: İlhan Arda). İstanbul: Pera Turizm ve Ticaret Yay. 2. Baskı.
- FALLMERAYER, J. P. (2002). *Doğu'dan Fragmanlar*. (Çev: Hüseyin Salihoğlu). Ankara: İmge Yayınları.
- GROUSSET, R. (1980). *Bozkır İmparatorluğu*. (Çev: M. Reşat Uzmen). İstanbul: Ötüken Yayınları.
- HARVA, U. (2014). *Altay Panteonu*. Çev: Ömer Suveren). İstanbul: Doğu Kütüphanesi.
- HENTCH, T. (1996). *Hayali Doğu, Batı'nın Akdenizli Doğu'ya Politik Bakışı*. (Çev: Aysel Bora). İstanbul: Metis Yayınları.
- http://dugward.ru/library/solovyev_s_m/solovyev_s_m_vostochniy_vopros.html
(1876).
- İNALCIK, H. (1948). Osmanlı-Rus Rekabetinin Menşei ve Don-Volga Kanalı Teşebbüsü. *Belleten*, Cilt: XII/46, s. 349-402, Ankara.
- KABBANİ, R. (1993). *Avrupa'nın Doğu İmajı*. (Çev: Serpil Tuncer). Ankara: Bağlam Yayınları.
- KNIGHT, N.. (2000). Grigorev in Orenburg, 1851-1862: Russian Orientalism in the Service of Empire?. *Slavic Review*, Vol. 59/1, s. 74-100, University of Illinois.
- KURAT, A. N. (1999). *Rusya Tarihi, Başlangıçtan 1917'ye Kadar*. Ankara: TTK.
- KUZUCU, S. (2013). *Kırım Hanlığı ve Osmanlı Rus Savaşları*. İstanbul: Selenge.

Rusya ve Oryantalizm / İsmail Pehlivan

- KUZUCU, S. (2016). Rusya Ahidname Defterine Göre XVIII. Yüzyıl'da Osmanlı-Rus Ticari İlişkileri. *Tarih Araştırmaları Dergisi*. Cilt:35/59, s. 63-83, Ankara.
- LUNİN, B. V. (2015) *V. V. Bartold ve Rus Oryantalizminde Orta Asya* (Çev: Cengiz Buyar). Ankara: TTK.
- MARRİOTT, J.A.R. (1917). *The Eastern Question: An Historical Study of European Diplomacy*. London: Oxford University Press.
- PARDOE, Miss. (2004). *Şehirlerin Ecesi İstanbul, Bir Leydinin Gözüyle 19. Yüzyılda Osmanlı Yaşamı*. (Çev. Banu Büyükkal). İstanbul: Kitapyayınevi.
- SAİD, E. (1995). *Şarkiyatçılık: Batının Şark Anlayışları*. (Çev: Berna Ünler). İstanbul: Metis Yayınları.
- TOURNEFORT, J. de. (2005). *Tournefort Seyahatnamesi*. (Çev. Ali Berktaş-Teoman Tunçdoğan, Editör: Stefanos Yaresimos). İstanbul: Kitapyayınevi.
- TUKİN, C. (1999). *Boğazlar Meselesi*. İstanbul: Pan Yayıncılık.
- TURNER, B. S. (2001). *Marx ve Oryantalizmin Sonu*. (Çev: H. Çağatay Keskinok). İstanbul: Kaynak Yayınları.
- UZUNÇARŞILI, İ. H. (1988). *Osmanlı Tarihi*. Cilt: II. Ankara: TTK.
- YAKUBOVSKİ, A. (1954) İbn-i Bibi'nin XIII. Asır Başıında Anadolu Türklerinin Sudak, Polovets (Kıpçak) ve Ruslara Karşı Yaptıkları Seferin Hikayesi. (Çev: İsmail Kaynak). *AÜDTCF Dergisi*. C. XII/1, 2, s. 207-226
- ДАНИЛЕВСКИЙ, Н. Я. (1871). *Россия и Европа*. Санктпетербург. Издание товарищества “Общественная поъза”.
- ПЛАТОНОВ, Сергей Федорович. (1917) *Полный Курс по Русской Истории*. Петроград.
- СОЛОВЕВ, Сергей Михайлович. (1890). *История Россій Древнейших Времен*. Москва: Том I, Изд. Полза.